

УДК 378.4.096:930(477.83:477–25)“20”

ЯН ГЖЕГОЖЕВСЬКИЙ (1846–1922): ЗАБУТИЙ ГАЛИЦЬКИЙ СЛАВІСТ ТА СХОДОЗНАВЕЦЬ

Андрій КОЗИЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

Наприкінці XIX – на початку XX ст. енергійним популяризатором сходознавчих і славістичних студій у Галичині був Ян Гжегожевський (1846–1922). Він народився на Східній Волині, у середині 1860-х років вивчав славістику в Одеському університеті, протягом усього життя наполегливо займався самоосвітою. У 1870-х роках Я. Гжегожевський осів у Львові, де прийняв австрійське підданство. Здійснюючи періодичні поїздки до Болгарії, збирав там славістичні матеріали та документи з історії турецько-польських стосунків. У 1890-х роках Я. Гжегожевський зацікавився Татрами, став одним із перших популяризаторів татранської туристики та карпатського фольклору. У 1904 р. Я. Гжегожевський заснував у Софії (Болгарія) “польський науковий осередок” під назвою “Гіацинтеум”. Спільно із В. Котвичем та Я. Розвадовським у 1914–1915 рр. аматор сходознавчих студій став одним із ініціаторів заснування “Орієнталістичного щорічника”, який згодом став органом Польського орієнталістичного товариства. Крім наукових праць Я. Гжегожевський публікував науково-популярні твори та переклади. Матеріали, які Я. Гжегожевський зібрав вивчаючи мову та культуру галицьких караїмів, а також опубліковані ним документи з історії турецько-польських стосунків XVII–XVIII ст., зберігають наукове значення й сьогодні.

Ключові слова: Львів, сходознавство, славістика, тюркологія, караїми.

Початки популяризації систематичних сходознавчих студій у Галичині пов’язані з діяльністю польського журналіста, славіста та сходознавця-аматора Яна Гжегожевського (1846–1922). Зважаючи на особливості його характеру, вже сучасники сприймали цю постать не цілком серйозно, що згодом відбилося у ставленні до його творчої спадщини. Протягом майже століття, що минуло після смерті Я. Гжегожевського, з’явилося заледве кілька праць про його життя та творчість. Це публікації Яна Рейхманна¹, Влодзімежа Зайончковського², Андрія Козицького³, Яна Тишкевича⁴, Уршулі Качмарек⁵.

¹ Jan Reychmann, “Czarna peleryna,” *Twórczość* 5 (1966): 66–100; Jan Reychman, *Peleryna, ciuraga i znak tajemny*. (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1971). Друге видання книги вийшло у тому ж видавництві 1976 р.

² Włodzimierz Zajączkowski, “Jan Grzegorzewski,” *Polski słownik biograficzny* 9 (1960–1961): 95–97.

³ Андрій Козицький, “Ян Гжегожевський та його сходознавчі дослідження,” *Наукові зошити історичного факультету* 4, (2001): 321–326.

⁴ Jan Tyszkewicz, “Jan Grzegorzewski w końcowych latach życia: 1916–1922,” *Almanach Karaimski* 4 (2015): 117–126.

⁵ Urszula Kaczmarek, “Jan Grzegorzewski – pierwszy polski orientalista,” *Sprawy Wschodnie* 1 (2002): 117–124.

Так само небагато збереглося й джерельного матеріалу про життя і діяльність Я. Гжегожевського. Непідписаний некролог у формі спогадів про Я. Гжегожевського в другому випуску “Орієнталістичного щорічника” вмістив 1925 р. його близький знайомий, відомий львівський сходознавець Ян Гавронський (1885–1927)⁶. Інші, невеликі за обсягом спогади про зустріч із Я. Гжегожевським, належать етнологу та мовознавцеві Юліушові Зборовському (1888–1965)⁷. Збережена частина особистих архівів Я. Гжегожевського зберігається у відділенні архіву Польської Академії наук в Кракові.

Ян Гжегожевський народився у 1846 р. у с. Шуляйки Звягільського повіту Волинської губернії (тепер с. Романівка, Романівського району Житомирської області) у сім’ї збіднілого шляхтича Якуба Гжегожевського, який належав до герба “Равич” та шляхтянки Анна із Залеських. Згідно з іншими даними Ян Гжегожевський народився 1849 р. й належав до герба “Яніна”⁸. Відповідно до польських гербовників, Гжегожевські користувалися гербами “Ясеньчик” і “Лис”⁹. Однак, оскільки використання гербів у польській шляхти було невпорядкованим, невідповідність зафіксованих у гербовниках родових гербів не означає притьмом, що Я. Гжегожевський вигадав своє шляхетське походження. Шляхетська родина Гжегожевських згадується серед тієї незаможної шляхти Волинської губернії, яка зверталася в 1840-х роках до російської Центральної ревізійної комісії з проханням про підтвердження свого дворянства¹⁰. Утім, водночас слід зазначити, що багато біографічних фактів із життя Я. Гжегожевського викликають сумнів, оскільки він сам часто подавав неправдиві відомості про своє минуле. Автор першого науково-популярного нарису біографії Я. Гжегожевського Я. Рейхманн писав, що той любив створювати навколо себе атмосферу таємничості¹¹.

Я. Гжегожевський навчався у Житомирській гімназії, а згодом в Одеському університеті, де вивчав славистику, а заразом й албанську мову й був учнем професора Віктора Григоровича (1815–1876). До університетських товаришів Я. Гжегожевського належав Ян Марек Гіжицький (1844–1925) – майбутній історик та публіцист, що став відомим під псевдонімом Волиняк

⁶ [Andrzej Gawroński], “Jan Grzegorzewski,” *Rocznik Orientalistyczny. 1919–1924* 2 (1925): 332–336. У 1966 р. Я. Рейхманн помилково приписав авторство цього спогаду відомому сходознавцеві із Кракова Тадеушові Ковальському (1888–1948).

⁷ Juliusz Zborowski, “Historia pewnej książki. Wspomnienie o Janie Grzegorzewskim,” *Rocznik Podchalski* 5 (1992): 75–80.

⁸ [Gawroński], “Jan Grzegorzewski,” 333.

⁹ Kaspar Niesiecki, *Herbarz Polski. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych* (Lipsk: Nakładem i drukiem Breitkopfa i Haertela, 1839), t. 2, 315; Adam Boniecki, *Herbarz Polski. Cz. I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich* (Warszawa, Skład główny Gebethner i Wolff w Warszawie, 1904), t. 7, 154–161.

¹⁰ Сергій Лисенко і Чернецький Євген, *Правобережна шляхта (кінець XVIII – XIX ст.): Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія*. (Біла Церква: Видавництво О. Пшонківського, 2007), 146.

¹¹ Jan Reychman, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976), 9.

(*Wołyniak*). Виходячи із цієї інформації можна приблизно визначити період навчання Я. Гжегожевського в Одесі. Оскільки В. Григорович був завідувачем кафедри слов'янознавства Новоросійського університету в Одесі протягом 1865–1876 рр., а Я. М. Гіжицький навчався в Одесі лише 1865–1866 рр., існують вагомні підстави твердити, що Я. Гжегожевський розпочав навчання в Новоросійському університеті саме в 1865–1866 рр.

Я. Гжегожевський твердив, що згодом він певний час навчався у Лазаревському інституті в Москві, а також в Санкт-Петербурзі, Казані та Парижі¹². За його власними словами в усіх згаданих наукових центрах він вивчав східні мови¹³. Сучасний польський дослідник Я. Тишкевич висловив сумніви щодо того, що Я. Гжегожевський міг навчатися у Лазаревському інституті, зважаючи на те, що цей навчальний заклад готував кадри для російської державної служби, а усіх кандидатів на вступ туди ретельно перевіряли. Я. Тишкевич вказує на те, що майже всі випускники Лазаревського інституту 1860-х – 1870-х років були росіянами або вірменами, а 1867–1870 рр. в закладі не навчався жоден поляк¹⁴.

Відомості про молоді роки Я. Гжегожевського суперечливі. Його знайомі оповідали, що неодноразово чули його оповіді про далекі подорожі віддаленими азійськими та африканськими країнами, до прикладу, мандрівку в Каракорум (гірську систему в Центральній Азії), Тянь-Шань та інші екзотичні місця. Сам мандрівник твердив у автобіографії, що “пройшов Гімалаї та Арарат, з одного боку дістався Трансваалю та пустелі Калахарі, а з другого – Гренландії”¹⁵.

У 1870-х роках Я. Гжегожевський оселився у Львові, де прийняв австрійське підданство. Спочатку мешкав на Вульці (до 1896 р.), згодом на вул. Личаківській, 86 (1897–1899 рр.) та зрештою на вул. Сакраментом, 18 (тепер вул. Туган-Барановського). Працював журналістом, писав на суспільно-політичні теми.

У Львові в 1874–1875 рр. Я. Гжегожевський зблизився із середовищем учасників польського національного-визвольного руху, що після поразки Січневого повстання 1863 р. перебралися із Російської імперії до Галичини. Зокрема, приятелем журналіста став колишній офіцер царської армії, який під час Січневого повстання перейшов на бік повстанців, інженер Вацлав Валери Володзько (1831–1904). Протягом семи років він працював інженером у Османській імперії, а від 1870 р. мешкав у Львові. В. В. Володзько і Я. Гжегожевський займалися журналістикою, мали літературні амбіції,

¹² Ibid, 8.

¹³ За словами Я. Гжегожевського він також вивчав східні мови у Марокко. Див.: Jan Grzegorzewski senior orientalistów polskich, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 35, ark. 1.

¹⁴ Jan Tyszkiewicz, “Język turecki i kipczacki w polskich badaniach do 1925 roku,” *Życie Tatarskie* 44 (2016): 7.

¹⁵ Jan Grzegorzewski senior orientalistów polskich, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 35, ark. 1.

були людьми, які швидко захоплювалися новими ідеями, а подекуди й нездійсненними, цілком фантастичними планами. З колишнім офіцером Я. Гжегожевського зближувало й зацікавлення Сходом.

Навесні–улітку 1876 р. спільно зі своїми новим товаришем Я. Гжегожевський взяв участь у створенні “Конфедерації польського народу” (*Konfederacja Narodu Polskiego*), політичної організації, що ставила собі за мету відновлення Польської держави на окупованих Росією землях. До організації належали відомі діячі польського визвольного руху Валери Врублевський (1836–1908), Агатон Гіллер (1831–1887), Владислав Плагер (1808–1889), Кароль Бжозовський (1821–1904), Тадеуш Окша-Ожеховський (1838–1902), Владислав Големберський (1834–1891) та ін.

Львів став одним із головних центрів діяльності “Конфедерації польського народу”. Ця організація була малочисельною, без реальних ресурсів і низових організаційних структур. Однак, незважаючи на це, її творці декларативно створювали численні посади, призначали воєвод та каштелянів та навіть послів до інших держав. Ведучи дипломатичне листування представники Конфедерації вдавали з себе сильну, реально існуючу підпільну організацію, котра навіть пропонувала потенційним союзникам розділити Російську імперію. Серед ідей “конфедератів” було створення Польського легіону, котрий у перспективі мав би виступити союзником тої країни, яка воюватиме проти Російської імперії.

Діяльність організації активізувалася після початку російсько-турецької війни 1877–1878 рр., коли серед частини польського політикуму виникло переконання, що за дипломатичної підтримки Великої Британії турки сприятимуть антиросійському повстанню на етнічних польських землях в складі Російської імперії. Це повстання мало б відтягнути частину російських сил із болгарського театру бойових дій.

Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Я. Гжегожевський виїхав до Туреччини в якості кореспондента. Перебуваючи у зоні бойових дій на Балканах він писав кореспонденції для французької газети “Фігаро” (*Le Figaro*), львівської “Газети народової” (*Gazeta Narodowa*) та “Газети Варшавської” (*Gazeta Warszawska*)¹⁶. Водночас, журналіст відвідав Стамбул, де намагався переконати турецький уряд допомогти планованому польському повстанню, представившись повноважним представником “Конфедерації польського народу”. Згодом Я. Гжегожевський твердив, що зустрічався у Стамбулі з великим візиром Османської імперії Мехмедом Савфет-пашою (1814–1883), котрому вручив меморіал з проханням про допомогу антиросійському

¹⁶ Tyszkiewicz, “Język turecki i kipczacki w polskich badaniach do 1925 roku,” 7; Jarosław Ru-chała, “Bułgarzy i Bułgaria w ostatniej ćwierci wieku XIX w publikacjach Jana Grzegorzewskiego (kultura, ludność, gospodarka),” *Studia z Dziejów Rosji i Europy środkowo-Wschodniej* 51 (2016): 25.

повстанню, котре поляки мають намір підняти в Україні¹⁷. Судячи зі згадки про цю зустріч, візит журналіста до Стамбула мав би відбутися між 4 травня та 4 жовтня 1878 р. Юліуш Зборовський, який зустрічався із Я. Гжегожевським у 1915 р., занотував у спогадах контрверсійні враження від оповіді останнього про його перебування у Стамбулі: “Я. Гжегожевський роззброював своїми наївністю, добрим серцем і великими уявленнями про свій політичний вплив, зокрема, й на самого султана у Стамбулі. Смішачи елеїним тоном та великою серйозністю, він розповідав про свої неправдоподібні враження та неймовірні пригоди у палацах пашів та серед дам із гаремів. Саме так мав виглядати вбраний у пелерину Дон Кіхот із домішкою Заглоби”¹⁸.

Пропозиції Я. Гжегожевського не видалися турецькій владі переконливими. Водночас, діяльність членів Конфедерації зацікавила австрійців та британців. Відомо, що до неї вступив таємний агент австрійської розвідки, польський письменник Зигмунт Качковський (1825–1896). Інтерес до організації також виявляв британський агент у Османській імперії Генрі Александер Мунго Батлер-Джонсон (1837–1902). Завдяки його рекомендаціям турецький уряд змінив своє ставлення до організації й навіть погодився надати зброю для повстанців, у тому випадку, коли “Конфедерація польського народу” зуміє зібрати достатні сили для нападу на російську територію. Турки таємно вислали дві невеликі партії зброї до Галичини. Завдяки наявності свого таємного агента в лавах польських підпільників, ця зброя потрапила у руки австрійців: одну партію зброї конфіскували в Щаковій (тепер частина м. Явожно, Сілезького воєводства, Польща), а другу – в Брашеві (тепер адміністративний центр однойменного повіту в Трансильванії, Румунія)¹⁹.

Після завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Я. Гжегожевський повернувся до Львова, де продовжив займатися журналістикою, з прибутків від якої й жив. Протягом 1880-х років Я. Гжегожевський дописував до львівських часописів “Газета Львовська” (*Gazeta Lwowska*) і “Загальний огляд” (*Przegląd Powszechny*), а також петербурзької газети “Край” (*Kraj*). У 1885–1886 рр. разом із відомим художником та ілюстратором Антонієм Пйотровським (1853–1924) Я. Гжегожевський перебував у Болгарії, звідки прислав публікації до польськомовної преси в Галичині та Російській імперії²⁰. Матеріали зібрані під час перебування у Болгарії, Я. Гжегожевський згодом використав для кіль-

¹⁷ Посилаючись на свідчення Анджея Гавронського, Я. Рейхман писав, що Я. Гжегожевський до кінця життя дуже пишався своєю місією до Стамбула 1877–1878 рр. й хоча не оповідав деталей, любив напускати таємничості натякати на непересічне значення цієї місії. Див.: Reychman, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, 16.

¹⁸ Juliusz Zborowski, “Historia pewnej książki. Wspomnienie o Janie Grzegorzewskim,” 78.

¹⁹ Reychman, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, 15.

²⁰ Ruchała, “Bułgarzy i Bułgaria w ostatniej ćwierci wieku XIX w publikacjach Jana Grzegorzewskiego (kultura, ludność, gospodarka),” 25.

кох книг, які написав про Балкани²¹. За оцінками сучасних дослідників, студії Я. Гжегожевського з історії Болгарії зберігають наукову вартість дотепер²².

Наприкінці 1896 р. журналіст відновив співпрацю з львівською “Газетою народовою” (*Gazeta Narodowa*). У датованому 25 листопада 1896 р. листі до ректора цього видання, Я. Гжегожевський пропонує свої послуги як автор матеріалів про “події у Китаї, Персії, Аравії та Далмації”, інформуючи, водночас, що 3 грудня цього ж року він буде у Львові, й деталі зможе повідомити при особистій зустрічі²³.

У останні роки XIX ст. Я. Гжегожевський писав кореспонденції для “Газети Варшавської” (*Gazeta Warszawska*) та “Слова” (*Słowo*)²⁴, виходили у Варшаві, а крім цього, до часописів “Хрест” (*Krzyż*), “Католицький рух” (*Ruch katolicki*), “Малий світ” (*Mały Światek*) та “Народний рух” (*Ruch Ludowy*). Крім цього, журналіст готував гасла східної тематики до вісімнадцятитомової “Загальної енциклопедії С. Оргельбранда” (*S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna*), котру протягом 1898–1904 рр. видавало у Варшаві “Видавництво акціонерного товариства ливарні шрифтів та друкарні синів С. Оргельбранда” (*Wydawnictwo Towarzystwa Akcyjnego Odlewni Czcionek i Drukarni S. Orgelbranda Synów*). Співпраця журналіста із редакцією “Енциклопедії” почалася навесні 1898 р., перші підготовлені до друку матеріали Я. Гжегожевський вислав до Варшави у грудні 1898 р.²⁵

²¹ Jan Grzegorzewski, *Spółczesna Bułgaria. I. Przed i podczas wojny 1877/78* (Kraków: Nakładem Wydawnictwa Nowej Reformy, 1883); Jan Grzegorzewski, *Spółczesna Bułgaria. II. Kontrasty bułgarskie* (Lwów: Nakładem autora – Drukarnia Pillera i Sp., 1886); Jan Grzegorzewski, *Rok przewrotów (Bułgaria 1885/6)* (Lwów: Nakładem Stanisława Sułkowskiego, 1900); Janko z Grzegorzewic [Jan Grzegorzewski], *Za Dunajem (Bułgaria, Serbia, Czarnogóra)* (Lwów: Nakładem Macierzy Polskiej, 1904); Jan Grzegorzewski, “Albania i Albanczyzy,” *Przewodnik Naukowy i Literacki* 41 (1) (1913): 69–82; (2): 160–174; (3): 273–288; (4): 365–376; (5): 453–466; (6): 551–562; (7): 661–672; (8): 757–768; (9): 843–853; (10): 948–960; (11): 1104–1139; (12): 1311–1340; праця також вийшла окремою відбиткою: Jan Grzegorzewski, *Albania i Albanczyzy* (Lwów: Druk W. Łoziński pod zarz. J. Niedopała, 1914).

²² Jarosław Rubacha, “Obraz przemian politycznych w Bułgarii w książce Jana Grzegorzewskiego ‘Rok przewrotów (Bułgaria 1885/6),’” *Wokół reportażu podróżniczego, t. 2*, pod red. Dariusza Rotta (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007), 82–93; Jarosław Rubacha, “Bułgarzy i Bułgaria w ostatniej ćwierci wieku XIX w publikacjach Jana Grzegorzewskiego (kultura, ludność, gospodarka),” *Studia z Dziejów Rosji i Europy środkowo-Wschodniej* 51 (2016): 23–48; Jarosław Rubacha, “Bułgarzy i Bułgaria w ostatniej w ostatniej ćwierci wieku XIX w publikacjach Jana Grzegorzewskiego (polityka wewnętrzna, polityka zagraniczna),” *Studia z Dziejów Rosji i Europy środkowo-Wschodniej* 52 (1) (2017): 5–31; Jan Reychman, “Zasługi Jana Grzegorzewskiego na polu zbliżenia kulturalnego polsko-bułgarskiego,” *Stosunki literackie polsko-bułgarskie* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971).

²³ Korespondencja wydawnicza dotycząca prac i artykułów Jana Grzegorzewskiego w prasie codziennej i Encyklopedii S. Orgelbanda, dowody nadania. 1896–1901, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 34.

²⁴ Співпраця із цими газетами тривала принаймні від 1899 до 1909 рр. Див.: Korespondencja wydawnicza dotycząca prac i artykułów Jana Grzegorzewskiego w prasie codziennej i Encyklopedii S. Orgelbanda, dowody nadania. 1896–1901, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 34.

²⁵ Korespondencja wydawnicza dotycząca prac i artykułów Jana Grzegorzewskiego w prasie codziennej i Encyklopedii S. Orgelbanda, dowody nadania. 1896–1901, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 34.

На початку ХХ ст. публікації Я. Гжегожевського з'являлися у варшавській “Газеті польській” (*Gazeta Polska*), краківському щомісячнику “Слов’янський світ” (*Słowiański Świat*), львівській газеті “Польське слово” (*Słowo Polskie*).

Частину своїх публікацій Я. Гжегожевський підписував псевдонімом “Еван” (*Ewan*; від тюркського імені Еван, яке свою чергою походить від кельтського “еван” – молодий воїн, міцна, надійна, відважна людина).

У 1890-х роках Я. Гжегожевський зацікавився сходознавством²⁶, після чого зробив кілька спроб заснувати навчальний заклад із викладанням сходознавчих дисциплін. На сторінках варшавської преси літератор розпочав публіцистичну кампанію, метою котрої стала популяризація ідеї розширення торгівельних контактів польських земель зі Сходом. Частиною цієї пропагандистської кампанії став цикл лекцій, із котрим Я. Гжегожевський виступив перед варшавськими та лодзькими підприємцями. Лекції, у котрих мандрівник оповідав про торгівельні шляхи, потенційні ринки та умови торгівлі в країнах Сходу організував та профінансував граф Людвік Йозеф Красінський (1833–1895)²⁷. Однією із ідей Я. Гжегожевського було створення у Варшаві спеціальної торговельної школи, яка б готувала фахівців (торговельних агентів) у сфері торгівлі з країнами Сходу. Для потреб такої школи аматор оживлення східного вектора польської торгівлі мав намір написати підручники східних мов і слов’янських мов Балканського півострова²⁸. Згідно із задумом Я. Гжегожевського у школі мали насамперед викладати турецьку, арабську, болгарську та румунську мови²⁹.

У 1894 р. граф Л. Й. Красінський, який був меценатом львівського Торгового інституту, погодився із пропозицією Я. Гжегожевського відкрити при цьому навчальному закладі курси східних мов, які в майбутньому мали послужити основою для створення у Львові Орієнталістичної академії³⁰. Однак, реалізації проекту завадила несподівана смерть графа: після того, як у квітні 1895 р. Л. Й. Красінський помер, його спадкоємці відмовилися від ідеї створення курсів.

²⁶ У недатованому, складеному бл. 1894 р. проекті відозви у справі розгортання польських сходознавчих студій, Я. Гжегожевський твердив, що останні 17 років серед польського посліпства спостерігалось зростання інтересу до країн Сходу. Таким чином, початком посилення зацікавлення країнами Сходу на польських землях журналіст уважав 1877 р. Див. Jan Grzegorzewski, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 33, ark. 34.

²⁷ Jan Grzegorzewski senior orientalistów polskich, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 35, ark. 2.

²⁸ Zofia Bonarowska, “Materiały Jana Grzegorzewskiego /K III-6/,” *Biuletyn archiwum Polskiej Akademii Nauk* 32 (1989): 17.

²⁹ Krzysztof Dobosz, “Początki i pierwszy tom “Rocznika Orientalistycznego”. Przyczynek do dziejów czasopisma,” *LingVaria* 7 (2012): 178.

³⁰ *List otwarty do J. Eks. J.W. Pana Marszałka Krajowego w sprawie orijentalizmu i orientalistyki* (Lwów, Nakładem autora, 1904), 2.

У 1904 р. Я. Гжегожевський звернувся з відкритим листом до маршалка Галицького крайового сейму, в котрого просив сприяння у відкритті у Львові сходознавчого навчального закладу. Оскільки й цей проект не вдався, розчарований Я. Гжегожевський вирішив залишити Галичину й навіть подарував свою приватну бібліотеку книгозбірні Оссолінеум³¹.

Після чергової невдачі із заснуванням сходознавчого навчального закладу, 1904 р. Я. Гжегожевський виїхав до Болгарії, де як сам згодом заявляв, “діяв у сфері польсько-болгарського зближення”, зокрема підтримував контакти із болгарським літературознавцем, етнологом і політичним діячем Іваном Шишмановим (1862–1928), який саме був міністром освіти Болгарії³². Я. Гжегожевський вже раніше цікавився Болгарією, був знайомий із відомими болгарськими політиками та громадськими діячами Стефаном Стамболовим (1854–1895), Драганом Цанковим (1828–1911), Петко Стойчевим Каравеловим (1843–1903). У листах до І. Шишманова Я. Гжегожевський пропонував встановити пам’ятник на місці битви під Варною, а також висловив намір розпочати вивчення мови та етнології гагаузів³³.

У спеціально виданій інформаційній брошурі Я. Гжегожевський твердив, що створив у Софії “польський науковий осередок” під назвою “Гіацинтеум” (*Hyacinthaeum*). Назва була утворена від латинського варіанту імені святого римо-католицької церкви, патрона-опікуна Польщі Яцека Одровонжа (1183–1257), якого журналіст уважав першим польським сходознавцем, помилково приписавши йому авторство “Куманського кодексу”³⁴. “Гіацинтеум” розміщався спочатку в будинку, в якому давніше мешкали польські політичні емігранти, учасники Січневого повстання 1863 р. Міхал Чайковський (Садикпаша; 1804–1886) та Ришард Лашевський (1830–1923) на вул. Ботева, 2, а згодом – в мансардному поверсі будинку на вул. Бачо Кіро, 2.

Згідно із задумом Я. Гжегожевського, відділення “Гіацинтеум” мало згодом постати й у Стамбулі. Метою діяльності інституції журналіст оголосив: “працю в галузі як чистої науки, так й прикладній сфері, тож з одного боку лінгвістичні, фольклористичні дослідження, загальне вивчення культури Сходу, з другого – архівні пошуки, віднайдення, опрацювання та публікація східних документів із турецьких, болгарських та румунських архівів та ін.

³¹ Подаровані Я. Гжегожевським книжки так і не були розпаковані й зберігалися в паках до осені 1918 р. Під час листопадових боїв 1918 р. у Львові та обстрілу поляками зайнятого українцями будинку Оссолінеуму, книги були настільки сильно понищені кулями, що згодом їх реставрувати вже не вдалося.

³² Bonarowska, “Materiały Jana Grzegorzewskiego /K III-6/”, 18.

³³ Zajączkowski, “Jan Grzegorzewski,” 96.

³⁴ В одній зі своїх публікацій Я. Гжегожевський згадував про намір написати працю про авторство “Куманського кодексу”. Див.: Jan Grzegorzewski, “Dzetazym perski “Kodeksu kumańskiego,”” *Rocznik Orientalistyczny* 1 (1) (1915): 91.

Пошуки документів про відносини Сходу із Польщею, та подальшому із Австро-Угорщиною, Німеччиною, Росією”³⁵.

Хоча Я. Гжегожевський й стверджував, що в “Гіацинтеумі” крім нього працювали двоє канцеляристів, що копіювали документи, та ад’юнкт, швидше за все він був у одній особі керівником і єдиним працівником цього “наукового осередку”. Перебуваючи протягом 1904–1915 рр. у Болгарії Я. Гжегожевський зібрав певну кількість архівних документів, частину із яких опублікував. Найбільшу наукову цінність мають опубліковані Я. Гжегожевським документи з історії економічного розвитку Балкан в часи турецького владарювання та джерела до історії польсько-турецьких стосунків кінця XVIII ст.³⁶ Позитивно ці публікації оцінив чеський тюрколог та історик Йозеф Кабрда (1906–1968)³⁷. Особливого значення ці публікації набувають ще й через те, що оригінали документів, котрі оприлюднив Я. Гжегожевський, були знищені під час бомбардування Софії американською авіацією 1944 р.³⁸

Свої враження про Я. Гжегожевського того періоду описала в листі до сестри молода болгарська поетка Дора Габе (1888–1983): “Іншою цікавою людиною є пан Гжегожевський зі Софії. Скрізь буває з нами, скрізь нас водить й дякуючи йому, усі нас запрошують. Всі його знають й дуже поважають. Він все знає, абсолютно все. Запитай його про якийсь камінчик, що лежить посередині вулиці, й він тобі оповість докладно в якому році, о котрій годині, яка людина його там залишила. Писав вірші, новели, наукові праці з археології, бував у цілій Європі, на Арараті бачив Ноїв ковчег, був у Персії, двічі – в Японії, знає японську та турецьку мови й уміє робити ще багато таких речей, про які я не маю жодного уявлення. Коли б ти могла його побачити! Високий аж до неба, худий, убрання брудне! Яскравоблакітна краватка, брудно-біла камізелька, фіолетові шкарпетки, жовті черевики, сірі штани та сірий редингот для верхньої їзди. Вже двадцять років носить світлосірий плащ із довгою пелериною. За цим плащем всі його упізнають, а може й за капелюхом того самого кольору зі широкими крисами ... Спочатку мене дуже виводили із себе його брудні рукави, довгі та густі сиво-руді вуса, які затуляють половину обличчя. Боже! А в роті, коли його відкриває, можна без

³⁵ Urszula Kaczmarek, “Jan Grzegorzewski – pierwszy polski orientalista,” 122.

³⁶ Jan Grzegorzewski, *Z Sidżykatów rumelijskich epoki wyprawy wiedeńskiej, akta tureckie* (Lwów: Wydawnictwo Popierania Nauki Polskie we Lwowie, 1912); Jan Grzegorzewski, *Ferman sultański Abdu-l-Hamida z r. 1775 w sprawie jeńców polskich* (Kraków: Drukarnia W. L. Anczyca, 1913); Jan Grzegorzewski, *Handel ze Wschodem i pośrednictwo Warszawy* (Warszawa: Nakładem autora, 1916); Jan Grzegorzewski, “Dwa ferryman sultańskie z w. XVIII-go, zarys historyczny traktatów handlowych Polski z Turcją,” *Rocznik Orientalistyczny* 1 (2) (1918): 297–333.

³⁷ Йосиф Кабрда, “Рая,” *Известия на българското историческо дружество* 14–15 (1937): 172–185; Josef Kabrda, “Turecké prameny k bulharským dějinám a jejich zpracování v Bulharsku,” *Časopis Archivní školy* 15–16 (1939): 200–231.

³⁸ Jan Reychmann, “O wykorzystanie źródeł orientalnych do dziejów Polski,” *Przegląd Historyczny* 58/2 (1967): 298.

жодного зусилля роздивитися його кутні зуби. Але тепер я так звикла до цього страшенно високого та худого чоловіка, що навіть би здивувалася, якби він був чистішим, молодшим і гарнішим. Коли приїде до Софії, то прийде з вами зустрітися. Прийми його гостинно – він справді начитана та інтелігентна людина. Тут у всіх добрих домах його трактують так, наче він у себе вдома³⁹”.

У січні 1915 р. Я. Гжегожевський залишив Болгарію, переїхавши до Кракова, де продовжив свої сходознавчі студії. На ці цілі він зумів отримати субвенції від Польської Академії вмінь (*Akademia Umijętności*) та в Касі ім. Юзефа Мянновського – Фонді підтримки науки. Отримані кошти мали бути витрачені на видання першого польського орієнталістичного видання “Орієнталістичний щорічник” (*Rocznik Orientalistyczny*)⁴⁰. Судячи із документів, котрі зберігаються в Архіві ПАН і ПАУ в Кракові, перший з’їзд польських сходознавців Я. Гжегожевський мав намір скликати у вересні 1914 р. у Стамбулі⁴¹.

У 1916 р. Я. Гжегожевський переїхав до Галича (тепер місто Івано-Франківської обл.), де прожив цілий рік, спілкуючись з місцевою караїмською громадою й збираючи матеріали для публікації з історії луцько-галицького діалекту караїмської мови. Згідно з твердженням сучасного польського дослідника Александра Дубінського, Я. Гжегожевський зацікавився караїмським діалектом Галича вже на початку ХХ ст.⁴² Однак, завдяки архівним матеріалам із Архіву ПАН і ПАУ можемо уточнити, що поїздки до Галича сходознавець-аматор здійснював принаймні від вересня 1896 р., ймовірно вже тоді збираючи караїмські матеріали⁴³. Свою першу працю про мову польських караїмів Я. Гжегожевський опублікував у Відні 1903 р. У додатках до неї як ілюстративний матеріал дослідник умістив вірш “Кісене” (1901) караїмського поета із Галича Захаріаша Ісаак бен Самуеля Абрагамовича (1878–1903), чотири релігійні пісні та два оповідання записані народною мовою зі слів галицьких караїмів⁴⁴. Особливу увагу у цьому дослідженні Я. Гжегожевський звернув на фонетичні зміни, які відбувалися у караїмській мові зі запозиченими словами. Праця Я. Гжегожевського стала другою в світовій науці роботою присвячено караїмській мові, та першою публікацією із караїмськими записами в правиль-

³⁹ Цит. за: Kaczmarek, “Jan Grzegorzewski – pierwszy polski orientalista,” 120–121.

⁴⁰ Krzysztof Dobosz, “Początki i pierwszy tom ‘Rocznika Orientalistycznego’”. *Przyczynek do dziejów czasopisma*, 177–193.

⁴¹ Jan Grzegorzewski, *Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie*, K III-6, j. 33, ark. 17.

⁴² Aleksander Dubiński, “Z dziejów badań nad językiem i literaturą karaimską (od końca XIX w.)”, *Przegląd Orientalistyczny* 2 (34) (1960): 148.

⁴³ Korespondencja wydawnicza dotycząca prac i artykułów Jana Grzegorzewskiego w prasie codziennej i Encyklopedii S. Orgelbanda, dowody nadania. 1896–1901, *Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie*, K III-6, j. 34, ark. 17.

⁴⁴ Jan Grzegorzewski, “Ein türk-tatarischer Dialekt in Galizien: Vokalharmonie in den entlehnten Wörtern der karaitischen Sprache in Halicz,” *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse* 146 (1903): 1–80; також праця вийшла окремою відбиткою: Jan Grzegorzewski, *Ein türk-tatarischer Dialekt in Galicien. Vokalharmonie in den entlehnten Wörtern der karaitischen Sprache in Halicz*. (Wien, 1903).

ній транскрипції⁴⁵. У липні 1914 р., перебуваючи в Софії, Я. Гжегожевський написав ще одну працю про мову польських караїмів⁴⁶.

Приоритет Я. Гжегожевського у питанні дослідження галицького діалекту караїмської мови відзначив один із засновників польського сходознавства професор Тадеуш Ковальський (1889–1948)⁴⁷. У міжвоєнний період матеріали, котрі зібрав Я. Гжегожевський, на пропозицію краківського професора та з дозволу Інституту орієнталістики Львівського університету передали до Кракова. Результатом вивчення цієї збірки стала стаття Т. Ковальського в часописі “Караїмська думка”⁴⁸. Після смерті 1948 р. Т. Ковальського, вдова ученого Софія Ковальська передала 1957 р. ці матеріали Відділові Архіву ПАН у Кракові. Протягом 1966–1968 рр. Заклад Орієнталістики ПАН у Варшаві вирішив передати частину матеріалів пов’язаних із життям та діяльністю Я. Гжегожевського із Кракова до Архіву ПАН у Варшаві, звідки їх пізніше знову повернули до Кракова⁴⁹.

Позитивну оцінив зібрані Я. Гжегожевським матеріали сучасний дослідник культури та історії галицьких караїмів Михайло Кизилов⁵⁰.

Повернувшись 1918 р. до Львова Я. Гжегожевський важко захворів. Вже у попередні роки він страждав від хронічного захворювання шлунка. Незважаючи на хворобу, протягом 1919 р. займався розробкою проекту створення Східного департаменту Міністерства закордонних справ Польщі⁵¹. Наприкінці 1919 р. Я. Гжегожевський виступив з ідеєю заснувати у Львові Польсько-вірменське товариство (*Towarzystwo polsko-ormiańskie*), котре за його словами мало сприяти розвитку “стосунків як із Вірменією, котра власне постає, так і для стосунків із цілим Сходом”⁵². З цією метою 30 грудня 1919 р. у львівському Літературному клубі виступив із публічною лекцією на тему польсько-вірменських стосунків у минулому і перспектив розвитку таких контактів у майбутньому. Текст свого відчиту Я. Гжегожевський опублікував на початку 1920 р. у львівській “Газеті поранній” (*Gazeta Poranna*)⁵³. Коли на початку 1920 р. у Львові засновано польсько-вірменське товариство, Я. Гжегожевського обрали його куратором.

⁴⁵ Dubiński, “Z dziejów badań nad językiem,” 148.

⁴⁶ Jan Grzegorzewski, “Język Łach-karaitów, narzecze południowe (Łucko-halickie),” *Rocznik orientalistyczny* 1 (2): 252–296.

⁴⁷ Tadeusz Kowalski, “Materiały karaïmskie śp. Jana Grzegorzewskiego,” *Mysł Karaïmska* 10 (1934): 19.

⁴⁸ Ibid, 19–28.

⁴⁹ Michał Németh, “Rękopisy i druki karaïmskie w polskich zbiorach prywatnych. Nowe perspektywy badań karaïmoznawczych,” *Almanach Karaïmski* 5 (2016): 63.

⁵⁰ Mikhail Kizilov, “Jan Grzegorzewski’s Karaite materials in the archive of the Polish Academy of Sciences in Kraków,” *Karaite Archives* 1 (2013): 59–84.

⁵¹ Jan Grzegorzewski, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 33, ark. 16.

⁵² Jan Grzegorzewski senior orjentalistów polskich, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 35, ark. 1.

⁵³ Jan Grzegorzewski, “Polska – Armenia – Wschód,” *Gazeta Poranna*, 6, 8, 10, 13, 15, 19, 20 (1919).

Бажаючи обґрунтувати польську претензії на українські землі, Я. Гжегожевський наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. написав працю про етнічну історію Правобережжя України, в якій висловив фантастичну гіпотезу про те, що від VIII ст. землі між Віслою, Дніпром і узбережжям Чорного моря заселяли прапольські племена лехитів, яких лише пізніше витіснило руське населення та кочовики. На його думку, саме лехітським племенам Русь завдячує початками своєї державності⁵⁴.

Протягом 1920–1922 рр. Я. Гжегожевський знову мешкав у Галичі в своїх друзів із караїмської громади, періодично приїжджаючи до Львова. Зважаючи на суттєве погіршення матеріального стану галицьких караїмів, Я. Гжегожевський підготував й вислав до польського Міністерства віровизнань і публічної освіти меморандум, у котрому описуючи складне матеріальне становище громади, пропонував вирішити його шляхом продажу розташованих поблизу Луцька давніх володінь караїмів, котрі “незаконно захопили євреї та москалі”⁵⁵. Ймовірно, що журналіст мав на увазі “Караїмські поля” та “Караїмські садиби”, назви яких згадувалися в районі сіл Красне та Омеляник (перше тепер у межі міста Луцька, друге – Великий Омеляник Луцького району Волинської області).

Помер Я. Гжегожевський 14 листопада 1922 р. у Львові в міській лікарні, у палаті для вбогих пацієнтів⁵⁶. Про визнання заслуг дослідника свідчить присутність на його похороні офіційних представників Львівського університету: письменника й тогочасного проректора Яна Каспровича (1860–1926) і професора Вільгельма Брухнальського (1859–1938)⁵⁷. Крім них, на похорони Я. Гжегожевського прийшли колишній голова Союзу польських журналістів, відомий письменник Францішек Равіта-Гавронський (1845–1930), голова Львівського літературного клубу Міхал Ролле (1865–1932), голова місцевого синдикату журналістів та багатолітній редактор “Газети народовой” Александер Фогель (1860–1926), депутації від чеської, вірменської та караїмської громад⁵⁸. Поховали першого львівського сходознавця на Личаківському цвинтарі у Львові.

Свій архів та усе своє майно Я. Гжегожевський заповів Польському орієнталістичному товариству у Львові, яке було засноване навесні 1922 р.⁵⁹ У

⁵⁴ Jan Grzegorzewski, “Ku Czarnomorzu: zarys bałtycko-czarnomorskiej dynamiki ludów,” *Biuletyn pracy akademickiej dla Kongresu Pokojowego* (Kraków: Nakładem “Ilustrowanego Kurjera Codziennego”, 1919). Книга була перевидана 1996 р. у Гданську з критичною передмовою Я. Тишкевича: Jan Grzegorzewski, *Ku Czarnomorzu* (Gdańsk: Niezależne Wydawnictwo “Rocznik Tatarów Poskich”, 1996).

⁵⁵ Kizilov, “Jan Grzegorzewski’s Karaite materials in the archive of the Polish Academy of Sciences in Kraków,” 62–63.

⁵⁶ *Gazeta Lwowska*, 249 (1922).

⁵⁷ *Gazeta Lwowska*, 251 (1922).

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Leszek Cyrzyk, “Historia Polskiego Towarzystwa orientalistycznego (Z okazji jubileuszu 60-lecia PTO),” *Przegląd Orientalistyczny* 1–4 (1983): 3. Статут товариства був затверджений рескриптом Львівського воєводства 28 травня 1922 р., офіційними засновниками значилися Анджей Гавронський, Ян Чекановський і Зигмунт Смогожевський. Див.: *Słownik polskich towa-*

Львові на той момент перебувала лише частина бібліотеки, архіву та колекцій покійного. Ще одна частина книгозбірні та архіву сходознавця-аматора перебувала у Галичі, а третя частина архіву та експонатів – у Софії. З поверненням болгарської частини архіву Я. Гжегожевського виникли проблеми, оскільки вона перебувала у помешканні, виїжджаючи із якого 1915 р. він не розраховувався із комунальними боргами. Для того, аби привезти ці речі до Львова потрібне було тривале листування із польським посольством у болгарській столиці, залагодження боргового питання та різноманітних формальностей. Зрештою, у присутності польських дипломатів і представників болгарської влади було відкрито двері помешкання, в котрому мешкав у Софії Я. Гжегожевський, й котре стояло замкненим від часу його виїзду з країни в січні 1915 р. Я. Рейхман так описує побачене комісією: “Очам їх відкрилася маса старого сміття, якісь повністю вицвілі, поїдені мишами старі ганчірки, вбрання, тканини. Було там трохи паперів. Частина із них ще багато років по тому буде валятися по руїні, на котру перетворився дім після того, як потрапив 1944 р. під бомбардування. Залишилося трохи монет, сувенірів”⁶⁰.

Творча спадщина Я. Гжегожевського складається із понад півсотні літературних, публіцистичних, науково-популярних та наукових праць. У власноручно складеному Я. Гжегожевським переліку власних творів міститься 59 позиції, серед яких три зазначені як рукописи і ще сім – як незавершені праці⁶¹. Серед опублікованих праць журналіста 21 (включаючи художні твори і переклади) стосувалися історії та культури країн Сходу.

Переважаюча більшість сходознавців із академічного середовища критично оцінювали пізнавальну вартість сходознавчих студій Я. Гжегожевського. Відомий поліглот та організатор сходознавчих студій у Львівському університеті А. Гавронський, якого із Я. Гжегожевським поєднувала багатолітня дружба, писав про свого товариша: “був дилетантом і слушно чи ні, – частіше ми з ним розходилися, аніж сходилися у цій спільній сфері діяльності, до котрої нас привела доля [...] Оцінені за реальними результатами підсумки його наукової діяльності є незначними”⁶².

Гостро критикував сходознавчі дослідження Я. Гжегожевського відомий український сходознавець Агатангел Кримський (1871–1942). Оцінюючи дослідження польського журналіста присвячене пошукам на полі битви 1444 р. під Варною могили польського короля Владислава III Варненчика (1424–

rzystw naukowych. T. I. Towarzystwa naukowe działające obecnie w Polsce, red. Barbara Sordylowa (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2004), 268.

⁶⁰ Reychman, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, 104.

⁶¹ Jan Grzegorzewski senior orientalistów polskich, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 35, ark. 2–5.

⁶² [Gawroński], “Jan Grzegorzewski,” 333.

1444)⁶³, А. Кримський писав: “Праця Гжегожевського шкодливая, бо автор напинає на себе костюм орієнталіста, цитує турецьких письменників і може такими заходами закрутити голову недосвіченому читачеві”⁶⁴. Не шкодуючи негативних епітетів український науковець стверджував, що в Я. Гжегожевського “невдержимий розмах фантазії сполучений з таким неуцтвом в царині елементарних фактів з історії східних літератур, що аж дивуватися треба”⁶⁵.

Поруч із цим, інші науковці вказували на заслуги Я. Гжегожевського як популяризатора відомостей про країни Сходу та енергійного організатора сходознавчих досліджень. Польська історик-археограф Зоф’я Бонаровська (1943–1991) зазначала: “Доробок Гжегожевського оцінюють по різному. Йому закидають брак наукової методики в його працях, але всі біографи підкреслюють його беззаперечний внесок в заснування та розвиток вивчення Сходу у Польщі”⁶⁶. Характеризуючи діяльність Я. Гжегожевського, вихованець Львівського осередку сходознавчих студій, знаний учений-турколог Мар’ян Левіцький (1908–1955) зазначав: “Був він швидше публіцистом, аніж ученим, але безсумнівно був сповненим ентузіазму орієнталістичним дилетантом у найкращому розумінні цього слова. В галузі орієнталістики ще не виступили ані Анджей Гавронський, ані Тадеуш Ковальський, коли Гжегожевський своїми роботами публіцистично-літературного характеру популяризував у нас Схід, будив до нього зацікавлення й плекав замилювання для досліджень у цій сфері. Був невтомний у заходах, скерованих на те, аби здобути для орієнталістики право на існування в Польщі. Укладав різноманітні проекти, одні з котрих не могли бути реалізовані узагалі, а інші бути втілені в життя частково ним самим, а частково командою вже інших учених, й завдяки цьому існують дотепер. Енергія та молодечий запал не полишали Гжегожевського аж до самої смерті. Його наукові праці не мають зараз вартості, оскільки їх авторові бракувало відповідної наукової підготовки. Незважаючи на це, з його ім’ям, як ініціатора, пов’язані дослідження польською наукою мови польських караїмів, важливої ланки кипчацько-турецької діалектології”⁶⁷.

Крім наукових робіт Я. Гжегожевський написав низку науково-популярних розвідок про країни Азії та Африки⁶⁸, а також художню пригодниць-

⁶³ Jan Grzegorzewski, *Grób Warneńczyka. Badania autentyczności grobu przy 4-tym kilometrze pobojowiska warneńskiego z d. 10-go Listopada 1444 r.* (Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1911).

⁶⁴ Агатангел Кримський, *Історія Туреччини* (Київ, Львів: Видавництво “Світ”, 1996), 69.

⁶⁵ Там само, 69.

⁶⁶ Bonarowska, “Materiały Jana Grzegorzewskiego /K III-6/”, 19.

⁶⁷ Lewicki Marian, Lewicka Irena. *Orientalistyka w Polsce Odrodzonej*, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-7, j. 13, ark. 2.

⁶⁸ Jan Grzegorzewski, “Na ziemi Kafrów i Hottentotów,” *Ruch katolicki* 279 (1899); 1–116, (1900); Jan Grzegorzewski, *Podróżnicy polscy na Wschodzie* (Lwów: Nakładem autora, Gubrynowicz i Schmidt, druk Pillera i Spółki, 1896); Jan Grzegorzewski, *Z pod nieba wschodniego. Nowele i fragmenty z podróży* (Lwów: Towarzystwo wydawnicze, 1902); Jan Grzegorzewski, *Z wczorajszej doby Hajastanu (szkic ilustracyjny Armenii)* (Lwów: Nakładem autora, druk Pillera i Spółki, 1896).

ку повість⁶⁹. Перекладав із болгарської, сербської, угорської, турецької та японської⁷⁰. Знаний польський сходознавець Я. Рейхманн оцінював ці праці журналіста досить строго, заявляючи, що “між претензіями пана Яна [Ґжегожевського] та дійсністю нажаль була надто велика диспропорція: літератором він був марним, журналістом – третьорозрядним”⁷¹.

Крім сходознавства Я. Ґжегожевський приділяв помітну увагу татранській тематиці. Підкарпаття та Татри Я. Ґжегожевський неодноразово відвідував у 1883–1916 рр., періодично довший час мешкав у Закопаному, де провадив метеорологічні спостереження, читав лекції й займався громадською діяльністю. Під час подорожей на Спіш, до Словаччини, Цешинської Сілезії та Лужиці збирав етнографічні матеріали⁷². Найбільшу увагу приділяв фольклору польських гуралів. У 1894 р. виступив із проектом створення Товариства взаємодопомоги татранських провідників (*Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Przewodników Tatrzańskich*). Також був одним із організаторів закопанського відділення спортивного товариства “Сокіл” (*Sokol*).

Наприкінці XIX ст. Я. Ґжегожевський двічі намагався заснувати у Львові періодичні видання татранської тематики. У 1894 р. за його редакцією вийшло два числа часопису “Татранський посланець” (*Goniec Tatrzański*). Видавцем часопису формально був відомий гураль-провідник Бартоломей Оброхта (1850–1926), але насправді виданням займався Я. Ґжегожевський (у виданні редактор вказаний під псевдонімом “Еван” (*Ewan*)). Я. Ґжегожевський написав більшу частину текстів для обох номерів видання (деякі підписані, інші анонімні). Часопис був присвячений головно справам Закопаного та Татр й пропагував ідеї “татерництва”⁷³. Крім періодичного видання Я. Ґжегожевський спробував заснувати у Львові “Татранський альманах” (*Almanach Tatrzański*), який вийшов лише один раз⁷⁴. На засіданнях Народознавчого товариства у Львові (*Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie*) Я. Ґжегожевський прочитав цикл лекцій про польську фольклористику⁷⁵.

До історії розвитку гірського туризму в Татрах Я. Ґжегожевський увійшов як один із піонерів зимових мандрівок. Він був учасником групи, яка 21 січня

⁶⁹ Janko z Grzegorzewic [Jan Grzegorzewski], *Z niewoli tatarskiej: latorośl zaszczipiona we krwi polskiej. Opowieść ludowa z czasu napadu Tatarów na Polskę w XVII wieku* (Poznań: Nakładem K. Kozłowskiego, 1893).

⁷⁰ Namuk Kemal, *Akif Bej. Tragedja w pięciu aktach / Przel. z tur. Jan Grzegorzewski* (Lwów, Nakładem “Słowa Polskiego”, 1902); Jan G. [Jan Grzegorzewski], *Opowieści japońskie w spolszczeniu* (Lwów, Nakładem “Słowa Polskiego”, 1905).

⁷¹ Reychman, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, 38.

⁷² Bonarowska, “Materiały Jana Grzegorzewskiego /K III-6”⁷, 18.

⁷³ Zofia Radwańska-Paryska, Witold Henryk Paryski, *Wielka Encyklopedia Tatrzańska* (Poronin, Wydawnictwo Górskie, 2004), 346.

⁷⁴ *Almanach Tatrzański. Rocznik tatrzaństwa 1894/95* (Lwów: Drukarnia Polska, 1894).

⁷⁵ Jan Grzegorzewski senior orientalistów polskich, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-6, j. 35, ark. 2.

1894 р. першою здійснила перехід через Заврат (вузький та довгий перевал у Високих Татрах) до Морського Ока (озеро у Високих Татрах, розташоване на висоті 1395 м над рівнем моря). Перебіг цієї подорожі Я. Гжегожевський описав у двох публікаціях, що вийшли друком⁷⁶.

Тривале зацікавлення Татрами Я. Гжегожевський підсумував у великій етнографічній праці “На Спішу. Фольклористичні студії та тексти”, котра 1917 р. вийшла в додатку до “Газети Львовської” – часописі “Провідник науковий та літературний”, а двома роками пізніше окремим виданням⁷⁷. У цій праці Я. Гжегожевського пробував провести паралелі між різноманітними етнологічними особливостями мешканців Карпат і Балканського півострова. Особливо помітні, на думку ученого, такі паралелі були в сфері пасовищного скотарства.

Цікавим епізодом творчої біографії Я. Гжегожевського є його вплив на видатного українського письменника Івана Франка (1856–1916). Як вказала у своїх спогадах Софія-Зоня Монджейовська (1894–1975), яка в 1915–1918 рр. була медичною сестрою шпиталю Українських січових стрільців у Львові на вул. Петра Скарги, 2а (тепер вул. Озаркевича) й свідком останніх місяців життя І. Франка, у травні 1916 р. українського письменника переслідували непримітні нічні кошмари, в котрих з’являвся дух якогось “Гржигожевського”, який начебто був “ворогом його ідей”⁷⁸. На жаль, упорядник збірки спогадів про І. Франка не зумів ідентифікувати “Гржигожевського”, ствердивши, що такої людини ніколи не існувало⁷⁹. Між тим, є підстави уважати, що “Гржигожевський” та Я. Гжегожевський це одна й та ж сама особа. І. Франко був знайомий із творчістю Я. Гжегожевського вже в середині 1880-х років. У листі до Михайла Драгоманова від 28 листопада 1886 р. І. Франко згадував про “дописи Гжегоржевського в Краї перерб[урзькім]” як про “доволі цікаві”⁸⁰. Однак, які саме відносини поєднували Я. Гжегожевського із І. Франком, та в чому саме полягали потенційні претензії, які призвели до появи згаданих вище марень, невідомо.

Не виключено, що жодного конфлікту між Я. Гжегожевським і І. Франком не було, а українському письменнику просто запам’яталася примітна зовнішність поставного польського літератора. Варто підкреслити, що зовнішній

⁷⁶ Jan Grzegorzewski, “Przez Zawrat do Morskiego Oka w zimie,” *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* (1894): 85–104; Jan Grzegorzewski, “Pierwsza wyprawa zimowa przez Zawrat do Morskiego Oka,” *Almanach Tatrzański. Rocznik tatrzaństwa 1894/95* (Lwów: Drukarnia Polska, 1894): 62–110.

⁷⁷ Jan Grzegorzewski, “Na Spiszu. Studya i teksty folklorystyczne,” *Przewodnik Naukowy i Literacki* 45 (1) (1917): 10–20; (2): 110–127; (3): 214–225; (4) 302–314; Jan Grzegorzewski, *Na Spiszu. Studya i teksty folklorystyczne* (Lwów, Nakładem Księgarni Podhalańskiej A. Z. Zembaty, 1919).

⁷⁸ Іван Франко у спогадах сучасників / Упор., вступне слово, примітки Михайла Гнатюка (Львів: Каменяр, 2011), 781; Роман Горак і Ярослав Гнатів, Іван Франко. Книга десята. *Quo tendis. Частина друга. У притворі вічності* (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009), 125.

⁷⁹ Іван Франко у спогадах сучасників, 781.

⁸⁰ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова, редкол. Іван Вакарчук, Ярослав Ісаєвич та ін. (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006), 232; Іван Франко, *Зібрання творів: у 50-ти томах. Т. 49. Листи (1886–1894)* (Київ, Наукова думка, 1986), 87.

вигляд Я. Гжегожевського, колоритні деталі його одягу та поведінки багатьом кидалися у вічі. Львівський бібліофіл та історик, автор мемуарів Мечислав Опалек (1881–1964), який зустрічався із Я. Гжегожевським на рубежі XIX–XX ст., згадував, що той запам’ятався йому дуже високим зростом, мальовничою пелериною, східною люлькою в устах та яскравочервоною фескою, яку журналіст носив удома⁸¹.

Барвистий опис Я. Гжегожевського склав у 1898 р. львівський літератор Антоній Холоневський (1872–1924): “Виглядає як пілігрим або мамелюк, якому доводиться жити серед модної цивілізації без коня, без рушниці та кинджалу. Зростом та тендітною тілобудовою нагадує пальми, які розквітають в пісках Аравії. Є одним із найсимпатичніших і zarazом найекзотичніших явищ літературного пейзажу Львова, де його худа, загорнута в шоколадного кольору пелерину, постать, з неодмінною люлькою у вустах, з малим круглим капелюхом на голові, неначе тінь рухається у людській юрбі. Поетична, чуттєва та ідеальна натура. Українець⁸². Говорить тихо, меланхолійно з відтінком сердечного звучання у голосі. Половину життя мандрував Сходом, довгий час провів у Персії, де в Ширазі заснував європейську друкарню. Починав як журналіст. Під час російсько-турецької війни був кореспондентом “Фігаро” на полі бою, потім вирушив далі на Схід. Розмовляє арабською, перською, вірменською. Його потреби нечувано скромні, утім вони дозволяють йому на свого роду найбільшу розкіш – незалежність. Мешкає за містом, живе як анахорет самсамісінський у оточенні книжок, написаних літерами дивних кшталтів. Увесь його маєток складає колекція люльок та дрібнички, привезені із Персії, Індії та Китаю. У основі його спокійного, майже апатичного темпераменту, способу життя та ставлення до оточуючої дійсності, здавалося би лежить щось із індійської філософії. Його ентузіазм викликають лише Татри. Після повернення зі Сходу він осів у Закопаному, переодягнувся на гуральський зразок й у спеціально закладеній малій друкарні видав одне число газети закопанською гварою. Підлітка, яка виконував при ньому роль камердинера, вчив арабської. Вже два роки мешкає у Львові, що означає що раз на кілька місяців можна його випадково побачити у натовпі. Крім кількох новел східної тематики, написав багато історичних, соціологічних та етнографічних досліджень та брошур. Є чудовим знавцем південної слов’янщини. Зараз займається студіями мови польських татар та відвідує залишки татарських поселень в Галичині”⁸³.

Як висловився сучасний польський дослідник Я. Тишкевич, “[Я. Гжегожевський] репрезентував тип індивідуаліста та оригінала епохи пізнього

⁸¹ Mieczysław Opalek, *O Lwowie i mojej młodości. Kartki z pamiętnika. 1881–1901* (Wrocław: Wydawnictwo Narodowego Zakładu im. Ossolińskich, 1987), 54.

⁸² Тут “українець” вжито не в етнічному плані, а як позначення представника польської кресової шляхти.

⁸³ Antoni Choloniewski, *Nieśmiertelni. Fotografije literatów lwowskich* (Lwów: Księgarnia Polska, 1898), 32–33.

романтизму”⁸⁴. Етнолог і лінгвіст, багатолітній директор Татранського музею в Закопаному Ю. Зборовський підкреслював: “У будь-якому разі мав Гжегожевський характер й через матеріальний зиск не хотів відмовлятися від своїх переконань. Виглядає на те, що цей дивак ніколи не думав про себе, завжди діяв лише заради якоїсь ідеї, переважно фантастичної, не даючись ніколи намовитися до постійного заняття – завжди рвався у широкий світ, вічний волоцюга, громадянин світу”⁸⁵.

**JAN GRZEGORZEWSKI (1846–1922):
FORGOTTEN RESEARCHER OF ORIENTAL STUDIES
AND SLAVONIC STUDIES IN GALICIA**

Andrij KOZYCKYJ

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries,
1 Uniwersytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

At the end of the 19th and early 20th centuries a journalist and researcher Jan Grzegorzewski (1846–1922) was an popularizer of Oriental studies and Slavonic studies in Galicia. He was born in the eastern Volhynia, in the middle of the 1860s he studied Slavonic philology in Odessa University. In the 1870s J. Grzegorzewski settled in Lviv, where he received Austrian citizenship. From this time he lived in Lviv, Istanbul, Bulgaria, Krakow and in Zakopane. He was director of the Hyacinteum Institute in Sofia (1904–1915) and spent the last years of his life (1916–1922) in Krakow, Halicz and Lviv. He explored Highland and Spisz folklore and published popular and scientific articles.

After being awarded a grant from the Mianowski Fund, he together with orientalists A. Gawroński and J. Rozwadowski J. Grzegorzewski became a co-founder of the Orientalist Yearbook (*Rocznik Orientalistyczny*), which later became the organ of the Polish Society of Oriental Studies. J. Grzegorzewski published a number of papers on Polish-Turkish relations in the 17th and 18th centuries. He devoted the years 1920–1922 to studying the culture and language of the Karaites in Halicz. We have managed to collect a great deal of material that had remained in the hands of skilled Karaites from Halicz. This materials left by J. Grzegorzewski are of high academic value

Key words: Lviv, Oriental studies, Slavonic studies, turkology, Karaim’s.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2018

Прийнята до друку 27.10.2018

⁸⁴ Tyszkewicz, “Jan Grzegorzewski w końcowych latach życia: 1916–1922,” 118.

⁸⁵ Zborowski, “Historia pewnej książki. Wspomnienie o Janie Grzegorzewskim,” 79.